

УДК 371.32:821.161.2
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-14

ГОРЯЧОК І. В.
Хмельницький національний університет

УКРАЇНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: СУТЬ ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ЗНАЧЕННЯ

У статті подано визначення публіцистики, з'ясовано її природу. Обумовлено історичні чинники виникнення та розвитку цієї самостійної сфери у світі та на теренах України. Також виокремлено основні функції. Вказано на специфічні особливості та суспільну роль.

Ключові слова: публіцистика, історія публіцистики, функції публіцистики, суспільне значення.

HORIACHOK I.
Khmelnitskyi National University

UKRAINIAN JOURNALISM IN LITERATURE STUDIES: ESSENCE OF THE CONCEPT, FEATURES, SIGNIFICANCE

The article considers Ukrainian opinion journalism as a sphere of literary activity. The definition of opinion journalism in the interpretation of many scholars is given, its nature is clarified. The historical factors of origin and development of this sphere in the world and on the territory of Ukraine are conditioned. Opinion journalism, as an independent sphere, was born in the first millennium B.C.E. in the works of the Old Testament prophets. Ukrainian opinion journalism dates back to ancient times from Hilarion's "Words of Law and Grace" and develops synchronously with the development of Ukrainian society, reflecting the basic needs and requirements of those stages of development. During the Middle Ages, opinion journalism became the most characteristic features of literature as such, and Renaissance opinion journalism in its spirit was more often religious than political. Important for his time was the opinion journalism of I. Vyshensky, M. Smotrytsky, P. Mohyla, I. Kopystensky, I. Gizel, S. Yavorsky, F. Prokopovych, M. Dragomanov, I. Franko, M. Pavlyk, in the days of national liberation struggles - M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, S. Petliura, S. Efremov, M. Shapoval. In the second half of the twentieth century, Yu. Yanovsky, O. Dovzhenko, and J. Galan showed their skills in this area of literary activity. The unprecedented activation of the opinion journalistic word took place in the late 80's - early 90's, during the spiritual and national revival, the brightest opinion journalistic works of L. Kostenko, I. Drach, B. Olynyk, E. Gutsal, V. Yavorivsky, O. Gonchar. The development of opinion journalism since its inception and to this day is marked by diversity, a wide range of current life problems, social events.

The main functions are also highlighted. The main thing is the reflection of public life, the formation of public opinion and communicative-public. The specific features and social role of opinion journalism are pointed out.

Key words: opinion journalism, history of opinion journalism, functions of opinion journalism, social significance.

Постановка проблеми. У наш час публіцистика займає важливе місце в суспільстві. ХХІ ст., більшою мірою, ніж попередні, зумовило дві основні функції публіцистики: відображати суспільне життя і формувати ставлення людини до нього. Соціальна поведінка і політична свідомість людей примушує публіцистику активно й оперативно входити в життя, бачити у фактах, подіях, явищах реальної дійсності їх політичну суть, яка визначає життєво важливі проблеми. Українська публіцистика ставала об'єктом зацікавлення теоретиків літератури та журналістознавства В. Здоровеги, Ю. Лазебника, В. Учонової, М. Черпахова, В. Шкляра про зміст, функції, структуру публіцистики; дослідження С. Абрамовича про розвиток української публіцистики, її зв'язок зі світовою.

Аналіз останніх джерел. У роботі наведені дані досліджень про публіцистику В. Здоровеги, Н. Заверталюк, С. Абрамовича, М. Черпахова, Й. Лося та багатьох інших.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні поняття «публіцистика», у виявленні історичних чинників виникнення і розвитку цієї сфери, а також визначення її функцій та суспільної ролі.

Виклад основного матеріалу. Слово «публіцистика» (від лат. *publicus* - суспільний, народний) прийшло до нас з німецької, звідки було запозичене також польською, російською, болгарською, чеською та іншими слов'янськими мовами. Зокрема, в українській, як запевняє В. Здоровега, одним з перших його широко почав вживати І. Франко [1, с. 4].

В. Даль пов'язував це слово з поняттям «публіка», «публічне право». На його думку, публіцист - письменник, із сучасних, загальних питань, з народного права. Дослідник публіцистики М. Черпахов розглядав публіцистику як такий рід літератури, що стоїть між художньою і науковою творчістю [2, с.20]. Н. Заверталюк дала таке визначення публіцистики: «Суспільно-політична література на сучасні актуальні теми. Публіцистика – це оголений нерв літератури, наймобільніший її жанр, ця кардіограма суспільних настроїв – вийшла на авансцену духовного життя народу, повідала країні про найболючіші проблеми нашого минулого, сучасного і майбутнього» [3, с.33]. В. Учонова у своїй книзі «Публіцистика і політика» то акцентує увагу на публіцистиці як роді літератури, то підходить до неї як до виду масової політичної пропаганди [4, с. 56].

Ми погоджуємось із визначенням публіцистики сучасного науковця Й. Лося, що «це словесна сфера моделювання свідомості, вияв незгасної активності, динамізму людського духу, політичне і морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохоплюючий спосіб формування особистості, площа вияву

інтересів і вартостей людей, суспільних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності» [5, с.9] і надалі послугувуватимемося саме цим твердженням.

За твердженням С. Абрамовича, публіцистика, як самостійна сфера, народжується в I тис. до н.е. у творчості старозавітних пророків. Саме Біблія дала імпульс народженню європейської публіцистики. Прийнято також вбачати початок власної європейської публіцистичної традиції у сатири Меніппа (3 ст. до н.е.). Очевидно, що у християнській Європі впродовж тисячолітньої фундації нової культури саме біблійна традиція покладається в основу публіцистики. У переважній більшості випадків християнська література Середньовіччя розвивалася в річищі, визначеному таким жанром Нового завіту, як послання. Протягом усього Середньовіччя саме публіцистичний стрижень визначає характер європейської словесності [6, с. 463].

У писемності переважають публіцистичні твори («Слово про закон та благодать» Іларіона; «Слово» будь-якої проповіді, наприклад, Серапіона Володимирського, представника Київської школи; «Моління» Даніїла Заточника, органічно пов'язане з традиціями київської книжності). На українському ґрунті за часів найбільш інтенсивного формування української нації в умовах напруженої політичної боротьби та інтенсивного духовного пошуку, церковної полеміки бути письменником — означало переважно бути публіцистом (І. Вишенський, М. Смотрицький, П. Могила, І. Копистенський, І. Гізель, С. Яворський — аж до Ф. Прокоповича). Зате в часи шляхетської Польщі (XV-XVI ст.) та занепаду Речі Посполитої у XVII-XVIII ст. публіцистика розвивається надзвичайно інтенсивно, особливо на тлі поширення ідей Реформації та кризи традиційного католицизму. Вінчає весь цей досвід творчості П. Скарги, який в агіографічному та проповідному жанрі начебто підбиває підсумки традиціям середньовічної християнської публіцистики країни [6, с.464].

До полемічної публіцистики доби кінця XVI – початку XVII століття зверталися визначні історики літератури І. Франко, М. Возняк, П. Яременко, Д. Чижевський, Л. Махновець, В. Кречетень, О. Мишанич, Д. Наливайко та багато інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Ознаки нової доби, зважаючи на історичні обставини, виявилися насамперед у полемічній публіцистиці, яка, орієнтуючись на досвід протестантсько-католицької полеміки часів Реформації, починає враховувати набутки літератури. При цьому широко використовуються доробки візантійських та українських середньовічних книжників, зокрема твори І. Златоустого, І. Дамаскіна, А. Критського, Іларіона, К. Туровського, які актуалізуються через нові переклади й перевидання.

Саме за Середньовіччя публіцистика й публіцистичність стають найхарактернішою ознакою словесності як такої; більш того, публіцистика Відродження за духом своїм частіше релігійна ніж політична, (як у Європі доби Реформації), й внутрішньо продовжує лінію полемічної літератури часів боротьби з ересями та Вселенських соборів. Лише в міру усвідомлення специфіки естетично-художнього пізнання «публіцистичне» починає поступатися «художньому» в зв'язку з емансипацією творчого «я». Класицизм, який прагнув канонізувати досвід античного красивого письменства та Відродження, всіляко звужував сферу публіцистичного. На противагу класицистам Просвітництво прагне піднести публіцистичний пафос літератури та мистецтва, що, зокрема, виливається у створення літературно-художньої критики.

Публіцистика посідала особливе місце у духовному житті України. Це пояснюється щонайменше двома причинами: історичною долею і своєрідною ментальністю народу. У перші місяці після Другої світової війни українській літературі не доводилося бути тільки «мистецтвом слова». Вона була ще більшою мірою зразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси. Виділяються полемічні, публіцистичні традиції української літератури, яка протягом багатьох десятиліть змушена була відстоювати не тільки потоптані права свого народу на соціальну та національну незалежність, на власну мову, культуру, а й своє право на існування.

В. Здоровега пояснює вирішальне значення публіцистики у житті українського народу тим, що у нас воно формувалось переважно публіцистами, які були творцями світогляду і вчителями життя. Учений акцентує також на тому, що така - велика роль публіцистики у духовному бутті України пояснює «особливо наше українське, прагнення поєднати мислення і діяння, прагнення до постійної близькості духа і життя, виразниками якого були і Сковорода, і новочасні публіцисти» [1, с.80].

Взагалі, історичні обставини склалися так, що на сторожі коло рідного народу кращі його мислителі могли поставити не власну державу, не силу закону, а слово у формі сотень-тисяч пісень і дум, переказів, легенд і міфів, художніх, а також публіцистичних творів. У нових історичних умовах це переконливо зробив своєю вогненною поезією Тарас Шевченко, політичною прозою і науковою діяльністю інші члени Кирило-Мефодіївського братства.

XIX ст., особливо друга його половина, породило таких гігантів публіцистичної думки, як М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, М. Павлик. На зламі двох століть, коли ще продовжував активно працювати І.Франко, саме у публіцистиці обґрунтовується ідея державної незалежності України. Провісниками духу нової доби визнавали такі зразки публіцистики: «Зазивний лист до української інтелігенції» П. Куліша, «Сьогочасне літературне прямування» та «Українство на літературних позах з Московщиною» І. Нечуя-Левицького, «Молода Україна» Т. Зінківського.

У процесі визвольних змагань 1917-1921 років і після їх поразки з'явилася ціла когорта українських

публіцистів різних політичних відтінків. Найвидатнішими серед них вважають: С. Петлюру, В. Винниченка, С. Єфремова, Д. Донцова, Є. Маланюка, Д. Чижевського.

Утверджувалися набутки високої української публіцистики, що розвивалася у вільних від цензурного гніту умовах – у західній діаспорі. «Малоросійство» Є. Маланюка, «Партачі життя» О. Теліги, «Дух руїни» О. Ольжича – це тільки найяскравіші приклади, які засвідчують: українській публіцистиці вдалося зберегти свою гідність навіть у найнесприятливіших умовах..

Починаючи з 60-х років, усе наполегливіше пробивалася публіцистика до повноти своєї значущості і правдивості на власних національних теренах. Назвемо декілька зразків: «Літера, за якою тужать» Б. Антоненка-Давидовича, «Феномен доби» В. Стуса, «То звідки ж вона, «звізда Полин»?», «Кирильцо» О. Підсухи, «Криниці моралі та духовна посуха» Б. Олійника, «Біс лестоців» та «Чого зволите?» В. Яворівського, «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» Л. Костенко, «Українська національна ідея» Д. Павличка.

Небувала активізація публіцистичного слова відбувається наприкінці 80-х - на початку 90-х років, у час духовного і національного відродження. Придушена понад 70 років інтелектуальна енергія вибухнула з такою силою, що протистояти їй нездатні були ні партійні комітети, ні вишукані методи роботи тодішніх спецслужб. Явочним порядком була відкинута цензура. Проаналізувавши наукову літературу з проблеми, дійшли висновку, що публіцистика стала найповажнішою політичною силою, затьмаривши навіть найсмисловіші і найяскравіші романи та кінофільми. Публіцистика стала справді царівною у суспільній думці.

Публіцистика існувала, існує у різних іпостасях. Може змінюватися її сутнісний характер, але вона завжди залишиться насичена глибокої цікавої думки, гуманної загальнолюдської ідеї. Розвиток публіцистики від її зародження і до сьогодні позначений різноаспектністю, широким охопленням актуальних життєвих проблем, громадських подій.

Головною функцією публіцистики є формування суспільної думки. Ця функція не може бути успішно здійснена, якщо публіцисту не вдається тією чи іншою мірою висловити думки і настрої громадян. Публіцист повинен іти попереду читача, активно на нього впливати. Щоб ефективно діяти на суспільну думку, публіцистика повинна включати в себе раціональні, вольові та емоційні елементи. Публіцист повинен знати суспільну психологію, свідомо чи інтуїтивно враховувати її закономірності. Як відзначає В. Здорогега, формуючи суспільну думку, публіцистика вносить у неї раціональний елемент, збагачуючи людину духовно [1, с.9]. М. Черпахов розглядає публіцистику з орієнтацією на сучасну практику публіцистичного мовлення, вважає, що основна функція публіцистики полягає в тому, щоб «викликати живий відгук, викликати активну дію» [2, с.108].

Таким чином, комунікативно-громадська функція публіцистики становить її визначальну ознаку.

Крім головної своєї функції, публіцистика виконує ряд інших, які підпорядковані першій функції. Формуючи суспільну думку і через неї впливаючи на суспільну свідомість, публіцистичний твір у процесі сприйняття його читачем несе йому інформацію, необхідну для вирішення соціальних питань. Публіцистика відображає актуальні для сучасності суспільні явища в їх цілісності, в той час як кожна із конкретних форм суспільної свідомості (політика, право, релігія, мистецтво) відображає лиш визначені їх сторони, частини. Тому не можна говорити про публіцистику як окрему самостійну форму суспільної свідомості. Їй притаманні риси, які є і в науці, мистецтві, філософії, праві, етиці. Але вона не замінює їх, залишаючись самостійним способом відображення дійсності і впливу на суспільство. Без сумніву, за визначенням В. Здорогеги, публіцистика – своєрідна ділянка духовної культури, вид творчої діяльності, вираженої у живому і писаному слові, звуці, зображенні. Вона споріднена, нерозривно пов'язана з наукою, мистецтвом, філософією, релігією [1, с.79].

Дві функції – відображати суспільне життя і формувати ставлення до нього мас, їх соціальну поведінку і політичну свідомість – обумовлює завдання публіцистики активно й оперативно втручатися у життя, бачити у фактах, подіях, явищах реальної дійсності їх політичну суть, яка визначає життєво актуальні проблеми. «Якою б не була тема, яким би не був об'єкт, – зауважує дослідник жанру природи публіцистики М. Черпахов, - публіцист політично осмислює проблему» [2, с.128].

Одна із ознак публіцистики - це її оперативність. Не випадково, як показує практика, публіцисти найбільш активно працюють у періоди соціально значущі, драматичні, на крутих переломах життя народу й країни, коли необхідна перебудова свідомості. Вона відіграє найважливішу роль у формуванні громадської думки, у вихованні переконань народних мас, у поширенні певних поглядів, уявлень і почуттів, у мобілізації людей на вирішення важливих завдань. При цьому публіцист, подібно до вченого, широко використовує властиве науці аналітичне абстрактно-логічне мислення, але показує його як процес шукання й знаходження істини. Разом із тим, подібно до письменника, він у разі потреби вдається і до властивої художній літературі конкретно-образної форми мислення, використовує словесні образи й образні вислови, художні деталі, картини й інші елементи образності. Тому публіцист стоїть на межі науки і художньої літератури. Межа публіциста залежить від тих завдань, які вирішує автор, від того, на яку аудиторію твір розрахований, а також від індивідуального стилю письменника і його манери письма.

Письменники всіх часів працювали у різних жанрах публіцистики. Це одна із форм вираження їх

світоглядної позиції, оцінки політичних явищ, подій, фактів. Публіцист, на думку І. Франка, «торкає за душу, звертається до почуття морального, намагається всю сутність людини рухати у напрямку своїх думок та ідеалів» [7, с.54].

«Значення публіцистики, особливо тієї, що орієнтується на розгляд важливих суспільно-політичних проблем, суттєво зростає у складні, неоднозначні періоди людського буття» [3, с.128], – справедливо зазначала Н.Заверталюк, маючи на увазі діяльність у галузі політичної публіцистики французької письменниці та громадського діяча Жермени де Сталь. В українській історії ми маємо також непоодинокі приклади, коли письменники своїм публіцистичним словом активно втручалися у суспільно-політичні процеси, сприяли розвитку громадської думки. Політичною була публіцистика М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика, у добу національно-визвольних змагань – М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, С. Єфремова, М. Шаповала. У II половині XX століття свою майстерність у цьому напрямку літературної діяльності виявляли Ю. Яновський, О. Довженко, Я. Галан, молодші сучасники Л. Костенко, І. Драч, Б. Олійник, Є. Гуцало, В. Яворівський, О. Гончар.

Висновки. Отже, українська публіцистика бере свій початок ще з давніх часів від «Слова про закон і благодать» Іларіона і розвивається синхронно із розвитком українського суспільства, відображаючи основні потреби і вимоги тих етапів розвитку; публіцистика як особлива сфера сприяє розвитку громадської думки, втручається у суспільні процеси. Впливати на свідомість громадян і змінювати хід історичних подій – такі основні функції публіцистичних творів.

Література

1. Здоровега В.Й. У майстерні публіциста: Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. 179 с.
2. Черепяхов М.А. Проблемы теории публицистики. М.: Мысль, 1971. 269 с.
3. Заверталюк Н. И. Публицистика писателей на Украине 20-х – 70-х гг. XX ст.: Проблемы, жанры, мастерство: Дис. докт. филол. наук: 10.01.02. Днепропетровск, 1992. 300 с.
4. Учонова В.Й. Публицистика и политика. Москва, 1988. 192 с.
5. Лось Й. П. Правда слова. Публіцистика і тенденції розвитку світу. Львів. 1999. с. 9
6. Абрамович С.О. Публіцистика і література. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. с.463–464.
7. Франко І.Я. Вишенський і його твори. Збір. творів: В 50-ти т. К., 1981. т.30. с.54

References

1. Zdorovega V.Y. In the workshop of a publicist: Problems of theory, psychology, journalistic skills. Lviv: Lviv Publishing House. un-tu, 1989. S. 179.
2. Cherepakhov M.A. Problems of the theory of journalism. M.: Mysl, 1971. S. 269.
3. Zavertalyuk N.I. Journalism of writers in Ukraine in the 20's - 70's. XX century.: Problems, genres, skill: Dis. Dr. philol. Science: 10.01.02. Dnepropetrovsk, 1992. S. 300.
4. Uchonova V.Y. Journalism and politics. Moscow, 1988. S. 192.
5. Los J.P. The truth of the word. Journalism and world trends. Lviv. 1999. S. 9.
6. Abramovich S.O. Journalism and literature. Lexicon of general and comparative literature. Chernivtsi: Golden Timpani, 2001. S. 463–464.
7. Franko I.Y. Vyshensky and his works. Collect. works: In 50 vols. K., 1981. vol.30. S. 54.

Надійшла / Paper received: 07.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021